

Douglas A. Howard

O ISTORIE A
IMPERIULUI OTOMAN

Traducere de
Irina Vainovski-Mihai și Adina Avramescu

POLIROM
2021

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	8
<i>Lista hărților</i>	13
<i>Lista casetelor</i>	14
<i>Mulțumiri</i>	17
Introducere	21
1. Geneza otomană, 1300-1397	29
2. O dinastie binecuvântată, 1397-1494	63
3. O concepție despre lume, 1494-1591	115
4. Ambiguități și certitudini, 1591-1688	171
5. Global și local, 1688-1785	223
6. Colaborări și dezagregări, 1785-1882	275
7. Disoluția, 1882-1924	333
<i>Bibliografie</i>	389
<i>Index</i>	421

În fața cadiului, oricine, nemusulman sau musulman, putea să-și discute și să-și consemneze toate problemele juridice, de la contracte la moștenire, căsătorie și divorț, de la fundații pioase la împrumuturi și credite, manumisiune, plângeri împotriva vecinilor și multe altele. Este posibil ca evreii, creștinii și musulmanii să își fi dorit ca disputele dintre membrii unei comunități să fie rezolvate de instanțele comunitare, însă tribunalele sectare și procesele acestora nu erau închise celor din afară. Uneori, musulmanii se adresau și autorităților evreiești, consolidându-și relațiile cu negustori evrei. Rabinii evrei mențineau legătura cu cadii musulmani și asimilau dezbateri despre valabilitatea legislației otomane în cadrul propriei tradiții juridice¹²⁶. Într-adevăr, cadiul aplica *seriat*-ul, dar, ca magistrat desemnat al regimului otoman, aplica și legea civilă, *kamun*-ul¹²⁷. Creștinii și evreii foloseau jurisprudența cadiului în situațiile în care considerau că le este favorabilă. De exemplu, divorțul era acceptat în instanțele de judecată islamice. *Vakf*-urile erau folosite de nemusulmani pentru întreținerea bisericilor și a sinagogilor, pentru îngrijirea celor săraci și pentru curățenia străzilor din Ierusalim¹²⁸. Hotărârile cadiului erau unanim acceptate ca obligatorii, fiindcă el reprezenta autoritatea politică otomană. Activitatea sa în instanță era consemnată de scribi, iar registrul judecătorecii constituia o arhivă publică.

La judecata cadiului, interacțiunile aveau în general un caracter cordial, însă uneori se manifestau și suspiciuni, cu parodieri inveterate și stereotipuri convenționale în privința celorlalți. Existau suficiente pericole reale. Să luăm, de exemplu, antisemitismul creștin. Bande de armeni au jefuit și au incendiat cartierul evreiesc din Amasya în 1530, după ce niște preoți și notabili armeni au susținut că o armeană a văzut cum niște evrei au măcelărit un băiat creștin și i-au folosit sângele de Pesach. Guvernatorul otoman a smuls mărturii de la evrei de seamă, inclusiv de la rabin. Băiatul presupus a fi mort a fost găsit în viață, iar cei care făcuseră acuzații false au fost aduși în fața justiției, dar nu înainte ca mulți oameni nevinovați să fie spânzurați. Chiar înainte de aceasta, o acuzație asemănătoare a dus la declanșarea unor violențe în Tokat. S-a spus că medicul personal al lui Süleyman, Moise Hamon, a intervenit la curte, iar sultanul a poruncit ca orice alte acuzații de „ritual al sângelui” să fie semnificate direct Divanului¹²⁹. Instanțele magistraților au condamnat în mod repetat asemenea manifestări de antisemitism. Acestea erau frecvente mai ales în teritoriile creștine slave¹³⁰.

Dreptul de a face apel, chiar până la Divan, deși rar în practică, era legendar. Uneori, în rândul evreilor și al creștinilor se răspândeau zvonuri exagerate că

vor fi distruși cu toții. Potrivit unui asemenea zvon, sultanul ar fi poruncit ca toți evreii din imperiu să fie uciși fiindcă o evreică a fost văzută pe străzi purtând un colier în valoare de 40.000 de ducați. Doar intervenția rabinului și a marelui vizir ar fi împiedicat împlinirea poruncii¹³¹. Un alt zvon răspândit era că sultanul plănuia să transforme în moschei toate bisericile din oraș și să-i înrobească pe toți creștinii, deoarece Constantinopolul a opus rezistență în 1453. De data aceasta, patriarhul ar fi fost cel care a compărut în Divan, în fața marelui vizir, aducând ostentativ martori veterani vârstnici care au participat la evenimentele din 1453 și care au jurat că orașul se predase pașnic; prin urmare, creștinii au scăpat¹³². Potrivit altei povești, câțiva „derviși” care s-au dus să se roage la Hagia Sofia în noaptea de Paște au dat de o lumină foarte puternică și de zvon de glasuri care intonau *Hristos a înviat*. Au trimis după sultan, care, văzând toate acestea cu ochii lui, a poruncit ca locul să fie percheziționat. Atunci lumina s-a stins și cântările au încetat. Mânios, sultanul „s-a repezit din nou să-i omoare pe creștini, dar Piri Pașa i-a domolit iară furia”¹³³. Într-o versiune antisemită, un „vrăjitor evreu” l-a avertizat pe Süleyman că urmează să se iște o revoltă a creștinilor și l-a îndemnat să-i omoare pe toți. În spatele acestor povești este lesne de întrezărit povestea biblică a Esterei, sultanul jucând rolul atotputernicului Xerxes. Poporul lui Dumnezeu este amenințat cu exterminarea, iar „Eстера” intervine pe lângă rege. Dar poveștile aminteau subtil și că nemusulmanii aveau acces la putere. Locurile lor sacre erau protejate de tradiția juridică musulmană. Puteau adresa petiții Divanului, iar consemnările Divanului relevă că făceau frecvent acest lucru, nu numai patriarhul sau bancherii evrei influenți, ca Iosef Nasi și Moise Hamon¹³⁴.

Problema proprietății Bisericii a reapărut în anul 1587, când sultanul Murad al III-lea a transformat biserica Pammakaristos, cândva sediul patriarhiei, într-o moschee ce comemora războiul din Caucaz. Chiar numele dat noii moschei, *Fethiyye* (Cucerirea), le amintea tuturor că de fapt bisericile din oraș nu au fost distruse în 1453 – și nici congregațiile lor. Cam în aceeași perioadă, singura sinagogă din Ierusalim a fost capturată pe motiv că fusese construită după cucerirea musulmană. Imediat, Divanul de la Istanbul le-a transmis guvernatorilor din provincii un decret potrivit căruia asemenea confiscări petrecute la Istanbul nu trebuie luate ca model pentru domeniile lor. Era importantă în special protejarea sanctuarelor creștine de la Ierusalim¹³⁵.

Adesea era pus în discuție așa-numitul „Pact al lui ‘Umar”, o serie de prevederi canonice privind relațiile interconfesionale într-un regat musulman. În vremea cuceririi musulmane sub califul Umar al II-lea (717-720), „oamenii

Cărții”, cum erau numiți monoteiștii nemusulmani, au acceptat mai multe restricții în schimbul recunoașterii ca oameni protejați (*zimmi*). Nu puteau să-și construiască biserici sau mănăstiri noi ori să le repare pe cele vechi și nu puteau purta aceleași veșminte ca musulmanii. Teologii medievali au adăugat și alte elemente, printre care plata *cizye*, interdicția de a călări și altele. Lui Selim I i s-a prezentat acest document în 1516, iar el l-a ratificat – autentic sau nu, a fost luat ca atare. Existența și liniile generale ale acestor prevederi erau mai mult sau mai puțin cunoscute tuturor, musulmani sau nemusulmani. Numai că aplicarea lor într-o situație dată depindea foarte mult de atitudinea autorităților dintr-o comunitate într-un anumit moment și constituia un subiect de negociere între autoritățile locale și supușii lor. În teritoriile otomane, multe dintre restricții erau trecute cu vederea și în anumite contexte părea a fi decisiv mai curând recursul la precedentele dinastice generale sau la practicile otomane anterioare.

Firește, această stare de fapt nu împiedica legea canonică islamică să fie adesea un măr al discordiei. Reglementările privind vestimentația diferită a comunităților trebuiau reiterate periodic – o dovadă suficientă că în practică aplicarea era laxă¹³⁶. În mod similar, autori evrei contemporani au dezbătut la nesfârșit dacă legea islamică le permitea evreilor să dețină robi, în timp ce, de fapt, evreii din Imperiul Otoman dețineau deja sclavi¹³⁷. După cucerirea Ciprului în 1571, s-a iscat o controversă, fiindcă musulmanii îi acuzau pe evreii din Istanbul, Cairo și Damasc că își cumpără sclavi; că își cumpără sclavi care erau musulmani și care erau forțați să se convertească la iudaism. Ca atare, au fost emise decrete imperiale prin care li se interzicea evreilor din Istanbul să dețină robi. Decretele erau susținute de fetvale ale muftiului, care adăuga, precaut, „dacă aceștia (robii) sunt musulmani”. Astfel, adesea declarațiile autorităților veneau mai curând din necesitatea de a răspunde zvonurilor și insinuărilor publice decât din strădania de a rezolva cazurile ce le erau semnalate.

Alcoolul era alt motiv lăunsec de fricțiuni. În mod obișnuit, asemenea conflicte se rezolvau la curtea magistratului local, dar, ocazional, când bejivii care provocau distrugerii deveneau o problemă de securitate, un cadiv districtual putea cere avizul Istanbulului. Registrele curții consemnează cu certitudine că membrii tuturor comunităților religioase dețineau vii și nu prea poate fi pus la îndoială faptul că acestea erau folosite în modul obișnuit. Una dintre cele mai memorabile metafore ale condiției umane în poezia lui Rumi este imaginea celui care se trezește într-o tavernă și nu își poate aminti cum a ajuns acolo¹³⁸. Este aproape imposibil de găsit vreun poem otoman fără o aluzie la vin. Poeții otomani echivalau beția cu experiența prin care trecea sufletul în iubirea totală

față de Dumnezeu. Totuși, alcoolul a rămas o problemă delicată pentru musulmanii cu înclinații mai caste. Într-un incident dintr-un oraș de lângă Erzurum, locuitorii s-au plâns de un grup de derviși care „nu se roagă, nu postesc, se îmbată, nu își ascund părțile intime” și încalcă limitele decenței în relațiile dintre sexe¹³⁹. Cadiul din orașul Sinop, de la Marea Neagră, a semnalat altă situație în care niște meseriași creștini fuseseră angajați la debarcader: „oameni cu iscusințe folositoare”, precum dulgheri, călăfătuitori și funari. Cu timpul, aceștia i-au atras pe alții, a căror activitate nu era atât de bine-venită – vânzători de alcool și „femei care capătă ceea ce vor”¹⁴⁰. Scrisorile consiliului se refereau la „multe porunci de dinainte” privind „cuiburi de fărădelegi și vicii”, la Istanbul și în suburbii – cărciumi, cafenele și locuri unde se produceau vin și o băutură alcoolică din cereale numită bragă (versiunea tătară fiind cea cu ade-vărat bună)¹⁴¹. Evident, eficiența acestor ordine este discutabilă, ca și dorința de a le implementa.

Război și oportunitate

Aproape pe tot parcursul ultimilor 12 ani ai secolului al X-lea după calendarul islamic oștile otomane au purtat în Caucaz un război cu Persia, ce a determinat un vârtej de schimbări datorate necesităților financiare și de efective militare. Modelul fiscal și politic fundamental al imperiului a trebuit să fie revizuit pentru a se crea un sistem mai fluid. Acest lucru însemna o miză mai mare pentru cei implicați, dar și o mai bună integrare a diverselor regiuni în imperiu.

Războiul din Caucaz

De la campania din Irak a lui Süleyman din 1534, relațiile otomano-safavide nu fuseseră tulburate decât o dată, când Mirza, fratele după tată al șahului Tahmasp, a fugit la Istanbul, a acceptat sunnismul și i-a jurat credință sultanului. Süleyman se folosise de asta, croindu-și drum prin ținutul kızılbaş până la Tabriz, cu prințul safavid – un fiu al șahului Ismail – la edec. După Pacea de la Amasya (1555), șahul Tahmasp s-a îndepărtat de kızılbași, la frontiera otomană estică fiind liniște, chiar și atunci când prințul Baiazid a fugit în Persia în urma înfrângerii suferite în confruntarea cu Selim al II-lea. Tahmasp l-a predat agenților otomani.

Perioada de pace s-a încheiat odată cu moartea șahului Tahmasp în 1576, după aproape 30 de ani de domnie, iar rețeaua densă de alianțe etnice și tribale de la curtea safavidă s-a dezintegrat într-un război civil. La Istanbul s-au urzit scenarii grandioase. Principala problemă strategică era apărarea Mării Negre. Alte lucruri avute în vedere erau comerțul cu mătase și cu sclavi. Înaintarea țarului moscovit Ivan al IV-lea, care cucerise hanatele musulmane Kazan (1552) și Astrahan (1556), la vărsarea Volgăi în Marea Caspică, făcea din cnezatul Moscovei un partener interesant pentru aristocrația creștină din regatele caucaziene în vederea unor alianțe maritale. Campania otomană din 1569 a eșuat, iar odată cu aceasta și marele proiect al lui Sokollu de construire a unui canal care să lege Dunul de Volga¹⁴². Moartea șahului Tahmasp i-a făcut pe unii militari otomani să spere că vor ocupa Caucazul și îi vor disloca pe moscoviți. Ideea intervenției, alimentată de intrigi în rândul rețelelor clientelare de la curtea otomană, a devenit și mai greu de refuzat când un atac al uzbekilor la frontiera estică a Persiei le-a creat noi probleme Safavizilor.

La curtea otomană existau rivalități puternice. Vechea gardă, incluzând multe persoane rămase din timpul domniei lui Süleyman, era în conflict cu Murad al III-lea și grupul de tineri confidenți pe care îi adusese de la curte când îi luase locul lui Selim pe tron, în 1574. La rândul său, vechea gardă era divizată de diverse ranchiune. O facțiune orbita în jurul marelui vizir Mehmed Pașa Sokollu, care considera că războiul este o combinație proastă de cheltuieli mari și beneficii reduse¹⁴³. Sokollu făcea parte din mica nobilime slavă și fusese luat la o vârstă fragedă ca parte a sistemului *devşirme*¹⁴⁴. Numit de Süleyman, fusese membru al Divanului timp de peste 30 de ani, din care 14 fără întrerupere ca mare vizir. A fost căsătorit cu Esmahan, fiica lui Selim, și își avea palatul pe hipodrom, nu departe de Topkapı. În timpul îndelungatei sale cariere și-a adus în funcții superioare din administrația otomană numeroase rude și clienți, adesea slavi sudici, la fel ca el. Pe lângă fratele (sau nepotul) său, care a ajuns patriarh de Peć, tatăl său, devenit musulman, a fost supraveghetorul proprietăților multor fundații pioase din Bosnia; un văr al său era beilerbei de Buda; doi fii erau ofițeri în armată; alți doi veri și un cumnat au deținut funcția de sangeacbei în Bosnia.

Murad al III-lea a găsit modalități de a se afirma¹⁴⁵. Mărind componența divanului, neparticipând la întrunirile acestuia și ținându-se la curent prin consemnările din minute, și a atenuat efectiv puterea. A echilibrat Divanul cu palatul, mărind personalul, folosindu-i structurile existente și creând noi funcții administrative pentru favoriții săi. Numeroșii dușmani ai lui Sokollu s-au strâns

în jurul acestor oficialități de la palat, în special grădinarul-șef, marele eunuc alb, marele cărturar Hoca Sa'adeddin, care era preceptorul sultanului, și principalele personaje din harem, precum șefa haremului, marele eunuc negru (o nouă funcție de supraveghetor) și mama lui Murad, Nurbanu Sultan¹⁴⁶. Toți își căutau aliați atât în cadrul Divanului, cât și în afara lui, în marile familii musulmane care dominau ierarhia dascălilor, a cărturarilor și a judecătorilor și în rândul comandanților militari importanți care îl puteau contracara pe Sokollu, precum Koca Sinan Pașa și Lala Mustafa Pașa.

Vechea gardă nu a avut o viață liniștită. Koca Sinan și Lala Mustafa aveau o istorie lungă și făceau parte din tabere politice diferite. Lala Mustafa, un slav sudic recrutat prin *devşirme* și rudă îndepărtată cu Sokollu¹⁴⁷, ajunsese în slujba palatului ca dascăl al lui Selim al II-lea (de unde și numele său, Lala). S-a căsătorit cu nepoata ultimului sultan mameluc al Egiptului și și-a câștigat averea după ce a fost numit în diferite funcții în provincii. Selim l-a făcut membru al Divanului, dar Lala Mustafa nu a știut să facă jocurile politice la Istanbul și nu i s-a acordat niciodată pecetea de mare vizir. Albanezul Koca Sinan îl sprijinise pe prințul Baiazid în încercarea sa nereușită de a accede la tron în locul lui Selim. Fratele lui Koca Sinan, la acea vreme beilerbei de Erzurum, i-a acordat lui Baiazid cale liberă spre Persia și a plătit scump pentru acest lucru. Koca Sinan l-a învinuit pe Lala Mustafa pentru executarea fratelui său¹⁴⁸. Sokollu i-a pus intenționat pe cei doi dușmani la comanda campaniei din Caucaz. După cum era de așteptat, acestora le-a fost imposibil să colaboreze, numai că, în loc să anuleze întregul plan, așa cum sperase Sokollu, sultanul l-a eliberat din funcție pe Koca Sinan și i-a lăsat comanda doar lui Lala Mustafa. Odată pornită spre est, armata a înregistrat succese, a ocupat Tiflisul, i-a forțat pe mai mulți vasali safavizi să se predea și a cucerit Șirvanul.

Dar la Istanbul lucrurile se precipitau. Sokollu a fost asasinat în primăvara anului 1579. Lala Mustafa, rechemat de pe front, a murit câteva luni mai târziu. Pașa care a organizat în cele din urmă incorporarea Caucazului în sistemul de provincii otomane a fost Özdemiroğlu Osman, nepot al ultimului sultan mameluc. Özdemiroğlu a petrecut cinci ani în Caucaz, a revenit la Istanbul pentru a accepta funcția de mare vizir, apoi a condus acțiunea de cucerire a Tabrizului. Din acel moment, otomanii au rămas stăpâni în Tabriz timp de 20 de ani, lucru de care nici măcar Selim I nu fusese capabil. Odată cu accederea la tron a șahului Abbas, în 1587, Persia a căutat pacea, iar dinastia Safavidă s-a apropiat de tendința principală a šiismului, desprinzându-se treptat de spiritualitatea *kızılbaşă*¹⁴⁹.